

MÁRKUS BÉLA

A közös jövőendő építése

Simó Márton: Mi, székelyek és román barátaink

MÁRKUS BÉLA (1945) Debrecen

„A 2018-as esztendő mind a magyar, mind a román nép részére egy jelentős és máig igen nagy hatással bíró esemény centenáriumát hordozza. Számunkra az Osztrák–Magyar Monarchia szétesésének, a románok számára pedig Nagy-Románia létrejöttének a százéves évfordulója ez az év” – így kezdődik a kötet, amelynek szerzője a Hargita Népe munkatársa, Simó Márton kifejti, milyen elképzelései voltak a megemlékezéssel kapcsolatban. Először úgy tervezte, azokról a román emberekről ír majd, akik „segítik a méltó együttélést, és segítenek nekünk, magyaroknak, székelyeknek a kitartásban, a megmaradásban, az itthon maradásban, illetve a közös jövőendő építésében”. Recenziók írására is gondolt, „megfelelő hangvételű könyvekről”, aztán interjúk készítésére, telefonon vagy elektronikus levelezés útján. Az utóbbiakból végül annyi íródott, hogy ezek teszik ki a kötet javát: tizenhét interjúalany válaszolt a kérdésekre, két elhunyt „igaz barátról” emlékezés íródott, egy szerzőnek pedig a kötetét méltatta.

Egy olyan román nyelvű publicisztikai gyűjteményt méltat, a történész Lucian Boia munkáját, amelynek – lábjegyzet tudatja – azóta elkészült a magyar fordítása is (*Az 1918-as nagy egyesülés – Nemzetek, határok, kisebbségek*, Koinónia, Kolozsvár, 2018). Kiemeli, hogy a hagyományos román „akadémizmussal” és „kincstári állásponttal” más munkáiban is leszámoló tudós rá mer kérdezni: valóban egyesültek-e a románok, és ki meri jelenteni: „a feltrancsírozott Magyarországból kiszakított területekből olyan országokat hoztak létre, amelyekben ugyancsak fennmaradtak a nemzetiségi gondok”. Az utóbbihoz kapcsolódóan hozza fel – a mások által is emlegetett – Aurel C. Popovici Nagy-ausztriai Egyesült Államok tervét, amelyben az 1892-es Memorandum-per aláírója és elítélteje a népeségi arányok szerinti „leginkább méltányos határokat” jelölte meg, „benne székely és szász, sőt bánági autonómiával, és olyan Erdéllyel, ahol a regionális parlamentben a románok, magyarok és németek arányosan képviselik magukat”.

A Boia-kötet, azzal az alapvetéssel együtt, hogy Románia számára az 1918-as egyesülés megünneplése „természetes”, mintegy ki is jelöli az interjúk – divatozó szóval – kérdésirányait. Az ünneplés indokoltsága, az autonómia jogosultsága s ehhez tartozóan a regionális tudat „felkeltése” a két fő irány, amelyek természetesen kirajzolják a mai román és magyar társadalom állapotának, állampolitikai törekvéseinek vonalait is.

Hogyan lehet „átadni” Székelyföldön „a román nemzeti önrzet és büszkeség ünnepi hangulatát, amikor a többségi arroganciától, a Kárpátokon túli mentalitástól szenvedett és nyögött ebben a száz évben legalább kilencvenhatot a székelység zöme” – Simó egyenesen kérdez, és többen a megkérdezettek közül egyenesen válaszolnak. Így Popa Ioan-Eneida székelyudvarhelyi középiskolai történelemtanár is, aki szerint az előbbiekről „érzelemmentesen” kell „előadni”, aztán kellő tárgyilagossággal hozza elő, hogy a Gyulafehérvári Nyilatkozat elég világosan fogalmazott az Erdélyben élő népekre vonatkozóan, „ám azok soha nem teljesültek”. „Mit várjunk el a központosított román államtól? Mit várjunk el Brüsszeltől, amikor ugyancsak centralizált államszövetség akar lenni az Európai Unió is, ahol többnyire a német és a francia érdekek érvényesülnek?” – teszi fel a szónoki kérdést, mielőtt kifejtene, „a legnagyobb veszélyt” Románia szempontjából az elvándorlásban látja, abban, hogy románok milliói telepedtek le főként Olaszországban és Spanyolországban. De veszélyt jelent szerinte Magyarország részéről a kettős állampolgárság megadása is, mert igen sokan – nyilván magyarok – feladják ottani vidéki egzisztenciájukat, és „gyönyörű szép tájak, életterek ürülnek (ki) Varságtól le egészen a két Homoród-mentéig”. Hasonlóképpen vélekedik a híres röpirat, az *Elegem van Romániából* (1998) közreadója, Sabin Gherman újságíró, akinek a nevét onnan is ismerheti a magyar olvasóközönség, hogy ő volt annak az Erdély-Bánát Ligának a megalapítója, amely javasolta (volna) az Európai Unió régiók alapján történő átszervezését, egy pártba tömörítve a regionalitás eszméje s az Erdély iránt elkötelezett románokat is. Az elképzelés nem valósulhatott meg, a mozgalmat vagy civil szervezetet, mie-

KECSKÉS PÉTER, Coniunctio 7., 2004

lőtt párttá válhatott volna, 2003-ban törvényen kívül helyezték. Azóta többször felmerült ugyan, hogy hozzák létre „az erdélyiek pártját”, ám a szlovákiai Híd-Most vegyes párt körüli események – mondja Gherman – „hosszú időre eltántorítanak a cselekvéstől”. A centenárium a közös visszatekintés és a távlatokba nézés pillanata is lehetne – elmélkedik, olyan mérlegkészítést javasolva, amelyik felméri, „Erdély, Bánát, Bukovina és – említsük Moldvát is – jobban él-e most, vagy rosszabbul”. Erre ugyan nemigen válaszolná, hogy „rosszabbul”, ehelyett az elmaradt, a térségek felzárkóztatását szolgáló fejlesztéseket hiányolja. Az 1924-ben elkezdett, de még ma sem kész Duna–Szeret-csatorna megépítését, az 1919-ben elhatározott, Bodzai-havasokat átszelő vasúti összeköttetést, valamint az 1938-ban emlegetni kezdett autópályákat. Meglepő szóhasználatlal él, amikor divatos „oláh huncutságnak” tartja, miszerint „Oláhország fejlettebb volt Erdélynél, s hogy Erdélyben csak román jobbágyok éltek”. A jövőre nézve szerinte üdvös lenne a kulturális értékek cseréje, „de mindig a sajátosság megőrzése mellett”, a kölcsönös tisztelet jegyében – ellentétben a jelennel, amikor „Károly herceg jobban értékeli a székelyeket, mint bármelyik román politikus”. Az Erdély–Bánát Liga másik aktivistája, Emil Aluas karmester határozottan állítja, hogy „ez a száz esztendő egy fiasköval végződő kísérlet volt”, de jelenlegi formájában az Európai Unió fennmaradásának sem látja semmi esélyét. Mozgalmuk minden kudarcra – betiltása – ellenére lelki szemei előtt „Erdély és a Bánát fényes jövője lebeg”: „nem szabad tartanunk a függetlenedési szándék kimondásától – biztat –, és büszkeséggel, nem pedig szorongással kell eltöltsön minket az a vágy, hogy a Dél-Tiroléhoz hasonló társadalmat kívánunk megteremteni magunknak is”.

Homoródalmás „egyszerű” állampolgára, az ottani unitárius gyülekezet tagja, a vegyes családból származó Padurarur Vladimir meglepő módon viszonyul a centenáriumhoz. Az ő „igazi lelki ünnepe”, amelyet „teljes lélekkel átél”, 2018 másik nagy évfordulója: a 450 évvel ezelőtt Tordán kimondott vallási türelem, a felekezeti szabadság Erdélyben. Ezt azért is hangsúlyozza, mert képtelen elfogadni „azokat a hazugságokat és torzításokat, amelyeket a román történetírás alkalmaz”. Semmi ellenérzése sincs, ha a románok tisztelik őseiket és értékeiket, hisz ez minden nemzet joga, sőt feladata is – az azonban az igazsághoz tartozik, állítja, hogy Trianonnal „csalás és hazugságok által” a magyarság nemcsak területeket, hanem sok egyéb értékét is elveszítette, „vagyon tárgyakat, jogokat, amelyek visszaszerzéséért kötelességünk küzdeni”. A villamosmérnök Tudor Duica, az Erdélyi Demokratikus Liga egyik alapítója ugyancsak a történelmi múltba hátrál vissza, hogy egy – lehetséges – közös ünnepre mutasson. A nándorfehérvári diadal napja, 1456. július 22. szerinte „Erdély önmagára találásának jelképes ünnepévé növekedhetne”, hiszen Hunyadi Jánost mind a magyarok, a románok és a szerbek sajátjukként tisztelik, mert „példát adott az egész keresztény Európának helytállásból”. A vallásgyakorlás, illetve az egyház szempontjából közelít a centenáriumhoz a kolozsvári állatorvos, Septimiu Borbil is, hangoztatva, hogy „különöbben” nem fog ünnepelni, inkább azokra a „nagy bűnökre”, önkényre, nacionalista gógre fog emlékezni, „amellyel átgázoltak rajtunk”. Egy tényt idéz fel – azt, hogy hét évtizede törölték el a görög katolikus egyházat, és máig sem helyezték vissza a jogaiba, hiszen „az ingatlanok, a templomok, az intézmények visszaszolgáltatása nem történt meg”. Cristian Sandache, a történettudomány doktora, egyetemi oktató, több könyv és magyar vonatkozású publikáció szerzője a „kritikai szellem” képviselőjeként több kifogást fogalmaz meg. Beszél arról, hogy a román társadalom „megosztottabb, mint valaha”, aztán arról, hogy az autópályák építése terén az EU utolsó helyén vannak, végül hogy „egyre több a funkcionális analfabétánk”, ezért is „nagyon manipulálhatók vagyunk”. „*Nem a székelyek üldöznek el, hanem a hazám*” – a Mirela Carával készített interjú címe magáért beszél. Az újságíró úgy érzi, számára „nincsen ünnep, mert nincsen semmi ünnepelnivalóm”. Bántja, hogy népében, a románokban nem él igazán a ragaszkodás saját önazonosságukhoz, hamar igazodnak a széljáráshoz – emiatt is hiszi azt, hogy nem igazán értik a magyarokat sem, „akik foggal-körömmel kapaszkodnak bizonyos értékekhez”. „Románia egy fiatal ország, viszonylag új nemzet – kezdi fejtegetni, anélkül, hogy érvelne is –, s ami ebben az évben itt történik, az számomra nemzethalál, egy olyan nemzet elmúlása, amely még fel sem nőtt az érettséghez.” A görögkeleti lelkészként Ibizán szolgált Mihai Seman ugyancsak tragikus hangot üt meg, miután „dicséretes dolognak” nevezte 1918 ünneplését: Erősen fájjalja, hogy semmit nem tesznek meg gyermekeikért és unokáikért, hogy „megtarthassák identitásukat az ország határain túl, a diaszpórában”. Az unokáik – a tapasztalat mondatja vele – Ibizán már a „romanol” – fele román, fele spanyol – nyelvet beszélik. Feltételezi, folytatja, hogy „Románia területén száz év múlva lesznek még ugyan románul beszélő emberek, de annak a 4-5 millió honfitársunknak a le-

származottai, akik a diaszpórában élnek, több mint bizonyos, hogy elhagyják apáik, anyáik, nagyapáik, nagyanyáik nyelvét”. „Nem igazán ünnepi időszakot élünk” – ez pedig a publicista, szerkesztő és szépirod, költő Lavinia Balulescu véleménye, amelyet épp az ún. diaszpóra-tüntetés (2018. augusztus 10–11.) brutális szétosztása után fogalmazott meg. „Az a jó a százéves évfordulóban – mondta végül –, hogy nem feltétlenül erre az évre kell gondolnunk, hanem a többi esztendőre is, amelyekben voltak azért szebb pillanatok.” Jó lenne, ha minden politikus ismerné, és tartaná is magát a bibliai idézethez: „Boldogok a békekészítők...” (Mt 5,9) – kívánja Mihai Androne „hithű református” tanár, aki szerint természetes, hogy mert román, ezért románul érez, „ahogyan magyar érzelmük van a magyaroknak”. Ugyanakkor a magyar–román barátság „meggyőződéses híve”, mert a „sokszínűség” esélyt jelent, igaz, kihívást is az életben.

A kötet minden bizonnyal legismertebb interjúalánya, Smaranda Enache polgárjogi aktivista igen árnyaltan fogalmazta meg, van-e ünnepelnivalója. Igen is, nem is – mondta, azt a látszatot keltve, mintha kitérő választ akart volna adni. Meggyőződése: az igen mellett szól az, hogy 1918. december 1. a román nemzet számára kiteljesedést jelentett, ekkor „teljesíthette régen vágyott álmát (a könyvben bizonyára tévesen „államát” szerepel!), a nemzeti szabadságot. Az igent erősíti, amire még külön büszke is, hogy a Gyulafehérvári Nyilatkozat „az egyesülés eufóriájában sem feledkezett meg Erdély többi társnemzetéről”, és – Enache szerint – „ezt is érdemes megünnepelni”. A kiáltvány „minden lényeges alapjogot magában foglalt”, s igaz ugyan, hogy „aztán kimaradt a későbbi Nagy-Románia alkotmányából” 1923-ban, ám ettől függetlenül „1918. december 1-je egy emelkedett pillanat” – mintha a „nagyyszerű gondolatok” s nem a tettek alapján lehetne ítélni, örvendve az üres ígéretnek. Igaz, amikor nemet mond az aktivista asszony, akkor azért is teszi, mert szomorúnak és felháborítónak tartja, hogy „a mai román állam sem hajlandó teljesíteni az akkori elvárásokat”, „nem szolgálja az egyesülés szellemiségét”.

Ha száz évig csak a maga érdekeit szolgálta, miért szolgálna épp most az „egyesülés szellemiségét” a magyar nemzetiség teljes beolvasztásának gyakorlata helyett? – az efféle kérdésre talán Marius Cosmeanu tudna felelni a maga ha nem is nyegle, de hetyke módján. Mint amikor azt válaszolta, hogy „munkával” ünnepel, Kelet-Európa jövőjét illető felvetést pedig azzal hátrította el, hogy szociológus, nem próféta. Az egyesülés eszméjét valló transzszilvanizmus „feltámaszthatóságának” lehetősége pedig szerinte „retorikus felvetés”, mert egyrészt úgy érzékeli, „a magyar nacionalisták számára sem emészthető a transzszilvanizmus”, másrészt mert nehezen képzel el „bármilyen autonómiaformát Erdélyben a románok támogatása nélkül”. S ezt a véleményt a többi interjúalany legfeljebb árnyalja az érvek tekintetében, ám nincs olyan, amelyik biztosan megvalósíthatónak vélné az autonómiát, akár nemzetiségi, akár regionális alapú lenne az. Popa Ioan-Eneida a dél-tiroliak vagy a finnországi svédek, aztán Katalónia példáját összevetve a sajátjukéval, igen lényeges különbségre figyelmeztet. Jelesül arra, hogy a románok felfogása teljesen más az autonómiáról, mert azt „a függetlenség előszobájának tartják”. Mégpedig a saját példájukra emlékezve és emlékeztetve: „a Török Birodalom keretein belül négyszáz évig kvázi autonómiában éltek, amely idő alatt mindvégig megőrizték függetlenségi szándékukat, s ez a 19. század harmadik harmadában meg is valósult”. Sapieni sat: a székelyek autonómiatörekvése hasonló célt szolgál(na). Állítja a történelemtanár, hogy román körökben az „erdélyiség eszméje” ezért sem tud kibontakozni, „nincs s aligha lesz valaha tömegbázisa”. Tudor Duica ugyanennek az eszmének egy másik vetületére világít rá. Arra, hogy az „erdélyi románok mindig különböztek a regátiaktól”, egyazon kultúrához tartoznak ugyan, ám a történelmi múltjuk és hagyományrendszerük elválasztja őket – az előbbieket ezért vonzza Erdély önálló régióvá válásának gondolata. Hogy milyen formában s módon, arról csupán annyit árul el, hogy „amit mi, erdélyi románok szeretnénk elérni, az csak akkor valósítható meg, ha az Óromániában élők is pontosan megértik a felvetéseinket”. A megértésre azonban két ok miatt sem lehet igazán számítani. Az egyik, hogy a román lakosságot „évtizedek óta magyar- és autonómellenes lözönggokkal etet[ik]”, s ők mindezt el is hiszik – a másik, hogy súlyosabb gond köti le őket, a munkaerő tömeges kivándorlása. Így aztán hiába vallja Duica, hogy a transzszilvanizmus „egyfajta kegyelmi állapot” lehet(ne) minden ott élő polgár számára, megmarad reménynek a lényege: az „egymás ismerete által közösen, szeretetben és harmóniában megélt különbözőség”. Stefan Ciocan derűlátóbb, időtlenül: ha „valaha is el fog szakadni Erdély Romániától” – fejtegeti, akkor az nem a magyarok vagy a szászok, oroszok vagy amerikaiak miatt fog történni, hanem az erdélyi románok miatt, akik „meg fogják elégegni a bukaresti vezetést”. Meg a faragatlanságot, a balkáni felületeséget és cselszövést. Meg azt, hogy „egy évszázada erőlködik Bukarest, hogy Erdélyt, a Bánságot, a Partiumot és Máramarost lezüllessze a Kárpá-

tokon túli területek szintjére”. Mircea Daian, a Németországból visszatelepedett vállalkozó ugyanígy látja: a nyugati, többnyire decentralizált államoktól kellene tanulnia a „hipercentralizált” Romániának. Ugyanakkor tisztában van vele, hogy „számos regáti” nem szeretné, ha a székelyeknek „s nekünk, erdélyi románoknak autonómiánk” lenne, „mert nem akarnak elesni az Erdélyből származó bevételektől”, holott az az igazság, hogy nekik is jobb lenne, „ha nekünk jól megy”. A Gelu Pateanu műfordító (többek között Jókait, Mikszáthot, Móriczot, Németh Lászlót, Örkényt fordította, s átültette románra a *Toldit*) emlékére szánt összeállításban a Kányádi Sándor által Gyalunak becézett költő az édesapja felfogását idézte. Azt, hogy „nem a Regát szemszögéből képzelte el az egyesítést, hanem egy olyan országot szeretett volna, amelyben rend van és egyetértés, a sokkal fejletlenebb Ó-Romániát szerette volna felhozni Erdély, a szétesett Osztrák–Magyar Monarchia szintjére”. Emil Aluas „Erdély és Bánát függetlenségének szószólójaként” hangsúlyozza, hogy a jövőjüket „Bukarestről és Budapestről leválasztva” képzele el, az RMDSZ nagy hibájának tartva, hogy nem képes lépést tartani az újabb kihívásokkal, talán mert – a korábbi csúcsetvezetők közül Markó Bélát és Frunda Györgyöt említi – „ideológiai alapjaik” számára „túl »szocialisták«”.

Nincs jó véleménnyel a magyar politikusokról Mirela Cara sem. Álláspontja szerint az autonómia „egyfajta csalétek”, amelyet a választások idején lebegtetnek a polgárok orra előtt, és a Székelyföld önkormányzását nem is kívánják megvalósítani, mert akkor „elvész” a munkájuk értelme, „és minden küzdelmük oka fogyottá válik”. A román átlagemberben pedig, állítja ő is, „további gyanút és félelmet szülhet”, hogy Magyarország „igen jelentékenyen támogatja az erdélyi magyarságot, a székelyeket”. Smaranda Enache meggyőződése szerint a Székelyföld autonómiája „európai és modern megoldást jelentene, megteremthetné az előzményeit annak, hogy egy szilárd, kölcsönös lojalitás létezhessen a román állam és a magyar közösség között”. Azt viszont elszomorítónak tartja, hogy Marosvásárhelyen a „helyi magyar politikum” konzervatívabb része „kevésbé nyitott a párbeszédre”, a „normalitást még mindig aláássa a mindenkor homogén nemzetállam himérája”. Az utóbbi szó alighanem betűvétel: nem Himérára, a Kr. e. 480-ban teljesen megsemmisült görög városra utalhat (ezáltal Vásárhely elpusztítására!), hanem Kiméra, a háromfejű szörnyalak, az elől oroszlán, középen kecske, hátul kígyó fejű, lángokat okádó fenevad jelképére. Az aktivista a nemzetállamot mint szörnyet látta, olyan eltökéltséggel, amilyennel talán csak a Románia ünnepéről (is) elmélkedő Markó Béla festi le (*Az etnikai csapda*, Élet és Irodalom, 2018. dec. 19. – és további cikkei). Nem a rég Kossuth-díjat érdemlő költő, hanem az a publicista, aki unos-untig ismételteti, hogy a kisebbségi közösségek számára az „igazi veszély” az a nemzetállami szemlélet, amely az utóbbi száz-százötven évben már többször kudarcot vallott. Hogy a szörnyszülött bölcsőjét a francia forradalom ringatta, Marat-ék, a jakobinusok, felváltva, ezt nem tartja számon sem Enache, sem Markó. „Nemzetállam itt is, ott is. Hatalomkoncentráció mindenütt” – állapítja meg az RMDSZ volt elnöke, semmi különbséget nem érzekelve a román és a magyar állam törekvései között. „Az etnikai szembenállás is csapda” – hangoztatja, mint aki ha ismeri is netán, de nem fogadja el Illyés Gyula tételét: nem az a nacionalista, aki jogot véd, hanem aki jogot sért. El sem lehet képzelni, mit kellene tennie a magyar államnak, megszüntetni esetleg vagy csökkenteni a szomszédos országokban élő magyarok támogatását, hogy a publicistát ne aggaszsa, méghozzá „meglehetősen”, „az az egyoldalúság”, ahogyan az utóbbi időben (2018 augusztusában írja) Magyarország és a határon túli közösségek viszonya alakul. Enache asszonyt viszont az aggasztja jobban, hogy a Gyulafehérváron leírtak „ma sem érvényesülnek”, s nem azért nem, mert nemzetállam itt is, ott is – mintha egyforma volna a felelősség a romániai magyarság (kilátástalan) helyzetéért. Felelősség sok egyéb mellett azért, mert Erdély 1965 után kezdődött „erőszakolt elrománosítása” az utóbbi másfél évtizedben is folytatódott, olyanokkal, akik – mint Mana Bucur művész mondja – „nem tudják, hogy mire való a nemzetiségi és a nyelvi tolerancia”, s őket „már zavarja a magyar beszéd”.

Andrea Ghita mintha hozzájuk szólna, figyelmeztetve őket, hogy mindenkinek joga van önmeghatározásra, önrendelkezésre, így az autonómiára is. Meg kellene Romániában változtatni az Alkotmányt, javasolja, ami – úgy véli – „egyáltalán nem lehetetlen”. Mihai Androne is hirdeti, hogy mindenkinek lehetőséget kellene adni, hogy megélhesse önnön identitását, a románságnak pedig tudatában kellene lennie: „azáltal válik igazán gazdaggá, ha több etnikum népesíti be és alkotja együtt a nemzetet. Ha Isten színe előtt egyenlők vagyunk, akkor miért nincsen ez így a földi hatalmasságok előtt is?!” Marius Cosmeanu biztos nyitna itt is egy zárójelet, mint amikor felvilágosítja a kérdezőt arról, hogy „a multikulturalizmus amerikai fogalom, amelyet a jobbára bevándorlókból álló társadalmakra használnak”. Szükségét érzi hozzátenni: „Erdély, a Bánát valamivel régebbi, mint a multikulturalizmus...” Septimiu Borbil a derűlátóbbak közé tartozik: honlapjuk látogatottsága alap-

ján állítja, hogy növekszik a toleráns, érdeklődő, „sőt a párbeszédet igénylők száma” a „Kárpát-nyarlon túlról is”. Olvasóik tisztán látják „a régiósítás előnyeit, a decentralizált közigazgatás lényegét, azt, hogy a megtermelt javak után keletkező és befizetett adók helyben maradjanak”, és hogy a helyi viszonyokat ismerők döntsenek a régiókat érintő ügyekben. Cristian Sandache a nemzetállamok feltételezett átszervezésével kapcsolatban – meglepő módon – Magyarországot dicséri. Csoválja, így mondja, azt a „kohéziós politikáját, amelyet Kárpát-medence szerte kitarlóan folytat”. Tudja, persze, sok honfitársának nem tetszik ez, „de biztos, hogy – hibái mellett – Magyarországnak ma intelligens, dinamikus és hatékony külpolitikája van”.

Simó Márton nem igyekszik igazságot szolgáltatni egyik félnek sem. Felteszi a kérdéseit, meghallgatja – s közli – a válaszokat. A többbit, az értelmezést az olvasóra bizza. Bízik azonban abban is, hogy folytatódik az interjúsorozat, többek között a többször hivatkozott Bölöni Domokos segítségével, és készülni fog egy második kötet is. Hogy pár hónapon belül-e, miként a köszönetnyilvánításában reméli, mellékes. A fontos az, hogy – állítja – nemcsak nagy szükség van a transzszilvanista szellemiségű párbeszédre, hanem igény is mutatkozik iránta. (*Erdélyi Műhely Könyvek, Budapest-Székelyudvarhely, 2018*)

